

16. Ящук Л.В. Антропонімія Житомирщини XVI-XVII ст. : автореф. ... дис. канд. філол. наук / Л.В. Ящук. – К., 2008. – 20 с.
17. Handke K. Sociologia Języka / K. Handke. – Warszawa : Wydawnictwo naukowe PWN, 2009. – 383 s.
18. Мутник І. Антропонімія Волиня в XVI-XVIII віку / І. Мутник. – Warszawa, 2010. – 412 s.
19. Słownik imion. – Wrocław-Warszawa-Kraków, 1991. – 290 s.

Трумко О.М., асп.

СІМЕЙНЕ СПІЛКУВАННЯ: МОВЛЕННЄВІ АКТИ ЕКСПРЕСИВНОГО ТИПУ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ І. ФРАНКА)

У статті розглянуто спілкування батьки → дорослі діти. Визначено мовні засоби вираження експресивів, зокрема лексичні, морфологічні і синтаксичні.

Ключові слова: сімейне спілкування, мовленнєвий акт, експресив.

The article considers communication parents → grown children. It determines linguistic means for interjection expression, in particular lexical, morphological and syntactic.

Key words: family communication, speech act, interjection.

В статье рассмотрено коммуникацию родители → взрослые дети. Определены языковые средства выражения экспрессивов, в частности лексические, морфологические и синтаксические.

Ключевые слова: семейная коммуникация, речевой акт, экспрессив.

В українському мовознавстві є вже певний досвід вивчення соціогрупи "сім'я". Дослідники описали комунікативні ситуації (А. Бігарі), особливості дитячого мовлення (Т. Линник), розкрили роль аргументації (П. Крючкова та Л. Фролова), виокремили стратегії і тактики та чинники їх формування (О. Ратушна та О. Семенюк), систематизували засоби

невербальної комунікації в сім'ї (Л. Солошук) [2; 7; 8; 9; 10; 12; 15]. Отримані результати підготували ґрунт для подальшого аналізу, наприклад, опису сімейного спілкування з погляду теорії мовленнєвих актів.

У статті розглянемо один із їхніх типів – експресиви, що функціонують у комунікації батьки → дорослі діти. За джерельну базу для збору ілюстративного матеріалу послужили твори І. Франка ("Борислав сміється" [17], "Геній" [18], "Гриць та панич" [19], "Маніпулянтка" [20]).

Поняття "експресив" для позначення висловлених емоцій і поведінкових відносин комунікантів увів Дж. Серль. На думку дослідника, ілюкутивна мета виконавця/відправника експресивного мовленнєвого акту полягає в тому, щоб висловити свій психологічний стан у певній ситуації спілкування [11, с. 183]. Експресиви представлені у свідомості комунікантів моделлю *виражати почуття, емоції – відчувати почуття, емоції* або сценарієм "я вимовляю щось, виражаючи почуття, щоб ти відчув почуття, емоції" [15, с. 253].

Реакція на дію, поведінку слухача або самого мовця, виражена в експресивах, може бути позитивною (*вдячність, поздоровлення, схвалення, прихильність*) або негативною (*вибачення, виправдання, докір, іронія, нарікання, жалкування, осуд*). Окремі експресивні мовленнєві акти (*вдячність, вибачення, привітання, співчуття* тощо) є ще й формулами соціального етикету [5, с. 97; 16, с. 121–126].

Як засвідчив зібраний ілюстративний матеріал, для спілкування батьків із дорослим дітьми характерні лише окремі експресиви.

Вибачення. Дію, реакцією на яку є вибачення, здійснив сам мовець. Семантична структура вибачень, крім негативного ставлення до дії або вчинку, містить ще й прохання мовця пробачити йому [5, с. 97]. Мовленнєвий акт вибачення характеризується тим, що людина, яка вчинила проступок і визнає свою вину, ніби грає дві ролі одночасно (вона винувата і засуджує саму себе).

Батько → синові: "Даруй, мій сину, але справі, котрою кермує сей панич, я не можу вірити" (*Гриць та панич, т. 21, с. 220*).

Син намагається переконати батька у правильності своїх дій, батько не хоче погоджуватися із ним. Про це підтверджує семантика дієслова *не могли вірити* (не бути впевненим, переконаним у чому-небудь [3, с. 189]), пов'язана з особовим займенником *я*, що демонструє власну сутність, себе в навколишньому світі [3, с. 1645]. З метою вплинути на сина та зберегти кооперативну спрямованість спілкування, батько просить сина пробачити за його дії (дієслово *даруй* вживається як вибачальний вислів, позначає прохання виявити поблажливість, простити провину [3, с. 126]), звертається до сина так, щоб скоротити дистанцію між ними (*мій сину*).

Виправдання. Мовленнєвий акт експресивного типу, за допомогою якого мовець викликає в слухача позитивне враження про себе або про третіх осіб. У тих випадках, коли мовець виправдовує себе, він намагається переконати адресата або в тому, що його дії не є такими вже й поганими, або в тому, що в нього були поважні підстави зробити саме так, а не інакше [5, с. 95].

Мати → синові: "*– Але ж, золото моє, хто так гадав! То хіба той нелюд, твій отець, так гадав! <...> Я? Господи! Синочку, я би крові своєї не жалувала для тебе. Кілько я наговорилася йому..." (Борислав сміється, т. 15, с. 293).*

Син звинувачує матір у тому, що вона його відправила вчитися до Львова. Мати перед ним виправдовується, спочатку її дії спрямовані на пошук сутєвих аргументів для виправдання рішення (дієслово *гадати* в даному контексті виражає значення *передбачати, припускати* [3, с. 215], вигук *але* виражає здивування [3, с. 21], частки *ж* та *так* посилюють почуття гніву [3, с. 365, 1427]). Далі, рівень її емоцій зростає, про що підкреслює окличне речення *Але ж, золото моє, хто так гдав!*. Мати звинувачує батька – він, *нелюд*, постає як жорстока, зла, бездушна людина [3, с. 766]; цю ознаку підсилює частка *то*, що вказує на особу (батька). Мати висловлює своє здивування і нерозуміння звинувачень сина (питально-риторичне речення *Я?* та вигук *Господи* передають подив, досаду [3, с. 256]), вона готова на будь-які жертви заради нього

(словосполучення *не жаліти крові* [3, с. 589]). Звертання *золото моє* та *синочку* виражають глибину її любові.

Мати → синові: "– ... видиш, синку, я тобі то казала, що я нічо путнього не придумую, бо я дурна, синку, дуже дурна, як стовп, як туман вісімнадцятий!" (Борислав сміється, т. 15, с. 469).

Мати виправдовує свої дії та власну безпорадність перед сином, якого вона дуже любить, вона звинувачує себе: *я дуже дурна, як стовп, як туман вісімнадцятий* (означає "нерозумна і вперта людина" [14]). Вставне слово (*видиш*) [3, с. 64] вживається з метою звернути увагу сина до її дій, стану. Ласкаве звертання (*синку*), окличне речення передають прагнення матері отримати прощення сина.

Докір. Мовленнєвий акт, що виражає негативну реакцію мовця на дії, поведінку слухача через негативні наслідки цих дій для співрозмовників. Висловлюючи докір, мовець непрямо виражає своє негативне ставлення до певних дій адресата й намагається вплинути на його емоційну сферу, щоб створити сприятливі, з погляду мовця, умови спілкування. Мовець демонструє свою досвідченість і компетентність, що, у свою чергу, може бути негативно сприйнято адресатом [6, с. 333].

Батько → синові: "– Спасибі тобі за добру волю, але я маю в бозі надію, що твоєї помочі і потребувати не буду" (Геній, т. 18, с. 193–194).

Докір батька є реакцією на критику сина за ведення господарства і синову пропозицію допомогти, яку батько не приймає. Мовні засоби вираження батьківського докору: вигук *спасибі*, який виражає невдоволення, незгоду, відмову від пропозиції сина як неприємної та небажаної [3, с. 1362], дієслова *не бути* та *потребувати* із значенням "не відчувати нестачу чогось, необхідності у кому-, чому-небудь" [3, с. 1090].

Батько → синові: "– Ну, ну, ну, пан син почав моралізувати батька!" (Маніпулянтка, т. 18, с. 51).

Батьків докір є відповіддю на повчання сина. Семантичне навантаження несуть: дієслово *моралізувати*, що виражає ставлення до об'єкта (*батька*) і означає "повчати когонебудь, читати комусь мораль" [3, с. 690], вигуки *ну, ну, ну*, що підкреслюють докір і є закликком до стриманості в діях, вчинках

[3, с. 793], окличне речення, що передає емоційний стан батька, звертання *пан син*, яке підкреслює дистанцію між комунікантами, та невербальні засоби комунікації: "*скрикнув, живо кидаючися на кріслі*".

Іронія. Основна ознака мовленнєвого акту іронії полягає в її інтелектуально-емоційному компоненті – глузуванні та виключенні можливості виразити оцінне ставлення [1, с. 4].

Батько → синові: "*– Доктор – і не припускав!* – скрикнув пан Темницький. – *Ха, ха, ха! Але ж, пане докторе, припущення – се перший крок до правди! Чи як там ваша наука говорить, га?*" (*Маніпулянтка, т. 18, с. 52*).

Засобами вираження іронії служать окличне (*Доктор – і не припускав!*) та питально-риторичне (*Чи як там ваша наука говорить, га?*) речення, що передають глузливе емоційно-оцінне ставлення батька до сина, питальні частки *чи* (для підсилення питального ефекту [3, с. 1601]) та *га* (для підкреслення обурення, здивування [3, с. 215]), вигуки *ха, ха, ха* (для передачі незгоди з чим-небудь, неприйнятності чогось [3, с. 1554]), звертання до сина *пан доктор*, повчання ("*припущення – се перший крок до правди*").

Осуд. За цим мовленнєвим актом постає негативне ставлення суб'єкта (як носія певних ціннісних уявлень) до об'єкта, а також вираження альтернативних цінностей. Об'єктом осуду є вчинок чи риса людини, які викликають негативну оцінку, осуд виникає, як правило, під впливом образи, роздратування, розчарування, відчаю тощо [4, с. 4; 8].

Батько → синові: "*– Е, що ти розумієш! Ти нічого не бачиш, бо тебе твої комуністичні ідеї засліпили... <...> Ет, дурень ти, та й тільки всього!* – скрикнув старий і плюнув гнівно" (*Гриць та панич, т. 21, с. 225–226*).

Мета батька – відмовити сина від участі в організації повстання, він не погоджується із діями сина, засуджує їх. Про це свідчить семантика дієслів *розуміти* (не тямити зовсім у чому-небудь [3, с. 1268]), *не бачити* (в значенні не усвідомлювати [3, с. 64]), підсилювальні частки *е, ет*, що виражають незгоду, незадоволення, заперечення, докір, досаду [3, с. 335, 357], окличні речення, називання сина *дурнем*,

невербальні засоби комунікації, які використовує батько ("скрикнув" і "плюнув гнівно"), щоб підкреслити своє невдоволення, обурення [3, с. 986].

Співчуття. Експресив виражає чуйне ставлення до адресата в його переживаннях, горі, стражданні [13]. Він складається з обов'язкового пошанного звернення до адресата та оцінного ставлення до його дій.

Мати → синові: "*– Бідна моя дитиночко! – скрикнула Рифка. – Та й ти з ними їхав цілу дорогу! То ти мусив назнатися біди, господи!*" (Борислав сміється, т. 15, с. 294).

Семантика пестливого іменника (*дитиночка*) передає жаль матері, значення дієслова *назнатися* передає стан "азнати, перетерпіти чимало неприємностей, горя" [3, с. 716], емоції до адресата передають і окличні речення.

Висновки. Твори І. Франка засвідчили, що у спілкуванні із дорослими дітьми батьки можуть використовувати такі мовленнєві акти експресивного типу, як *вибачення, виправдання, докір, іронію, осуд, співчуття*.

Засобами вираження наведених експресивів є загальноповивана лексика, зокрема іменники із пестливим та згрубілими значенням, фразеологізми, дієслова в різних часових формах, частки і вигуки, що передають дії та стан мовців, при цьому дія чи стан можуть посилюватися заперечною часткою *не*.

Різні типи речень, зокрема риторичні, питально-риторичні та окличні, поглиблюють передачу емоцій батьків.

Категоричність та емоційність їхнього мовлення посилюють невербальні засоби комунікації.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у виявленні всієї палітри мовленнєвих актів експресивного типу, які вживають у сімейному мовленні.

1. Андриєнко Т. Мовленнєвий акт іронії в англійській мові (на матеріалі художньої літератури XVI та XX століть) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / Т. Андриєнко. – К., 2002. – 18 с.

2. Бігарі А. Дискурс сучасної англійської мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / А. Бігарі. – Київ, 2006. – 21 с.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2005. – 1728 с.
 4. Гусліста Л. Негативна етична оцінка у контекстах осуду (на матеріалі сучасної публіцистики) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 "Російська мова" / Л. Гусліста. – Харків, 2002. – 16 с.
 5. Комина Н. Систематика коммуникативно-прагматических типов высказывания / Н. Комина // Прагматические аспекты функционирования языка. – Барнаул : Алтайский гос. ун-т., 1983. – С. 93–101.
 6. Крисанова Т. Комунікативно-прагматичні особливості мовленнєвого акту докору в сучасній англійській мові / Т. Крисанова // Філологічні науки. – 2010. – № 7. – С. 332–334.
 7. Крючкова П. Авторитарний дискурс (на матеріалі сучасної англійської мови) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / П. Крючкова. – К., 2003. – 21 с.
 8. Линник Т. Мовна соціалізація дитини в ранньому онтогенезі : фактори та особливості / Т. Линник // Лінгвістика XXI століття : нові дослідження і перспективи. – К., 2007. – С. 174–188.
 9. Ратушна О. Прагмалінгвістичні маркери у різних стратегіях педагогічної комунікації батьків та дітей-підлітків (на матеріалі сучасних німецькомовних діалогів) / О. Ратушна // Мовні і концептуальні картини світу. – КНУ ім. Т. Шевченка, 2009. – С. 28–33.
 10. Семенюк А. Гендерні та вікові особливості кооперативної мовленнєвої поведінки в сімейному дискурсі (на матеріалі сучасної англійської мови) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / А. Семенюк. – Донецьк, 2007. – 27 с.
 11. Серль Дж. Классификация иллокутивных актов / Дж. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. Вып.17. – М. : Прогресс, 1986. – С. 170–194.
 12. Солощук Л. Вербальні і невербальні компоненти комунікації в англійськомовному дискурсі : [монографія] / Л. Солощук. – Харків : Константа, 2006. – 300 с.
 13. Телеки М. Соціальні категорії модусу в текстах епістолярного жанру / М. Телеки, В. Шинкарук. – К. : Видавництво МДГУ ім. Петра Могили, 2007. – 175 с.
 14. Удовиченко Г. Фразеологічний словник української мови / Г. Удовиченко. – Т. 1–2. – К., 1984.
-